

שרת החוץ גולדה מאיר כעסה על ש"הרב ניסים מנהל מדיניות חוץ ממרומי היכל שלמה". היא רתחה מזעם, והודיעה שעל הרב להישמע להוראות הממשלה - או להתפטר

גרשום שלום ומשה דייוויס; סופרים דגולים, כש"י עגנון וחיים הזז; פוליטיקאים ואנשי ציבור, כשר זרח ורפהטיג וכח"כ מנחם בגין; ראשי קהילות יהודיות מכל תפוצות ישראל ודיפלומטים גויים, וסתם עמך. הדבר בלט בעיקר בקידוש המיוחד שהתקיים בביתו בשבתות ובחגים לאחר התפילה. המונים נהרו לביתו, להתבשם מדברי תורתו ולטעום מהתקרבות שהכינה בטוב טעם הרבנית ויקטוריה. הגיעו לשם מחוגים שונים ומזרמים שונים, דתיים ולא דתיים, קונסרבטיבים ורפורמים, מהארץ ומהתפוצות – בעיקר קבוצות של בני נוער, יהודים ואף גויים. עם כולם ניהל הרב שיחה נעימה, ולעתים היו אף ויכוחים. בנועם הליכותיו הוא שבה את לב שומעיו. כל בני המשפחה נרתמו למבצע האירוח הגדול. היתה זו הוצאה כספית גדולה, ואת הכול מימן הרב מכיסו. בשום אופן לא הסכים לראות בכך הוצאה מוכרת בשל מעמדו הציבורי.

מאבקי זהות

דפוסים החיים במדינה הצעירה טרם נקבעו, ומאבקים ניטשו על אופייה היהודי. במאבקים אלו, שלעיתים נאלץ להנהל לבדו (מעט פטריוטו של עמיתו, הרב הרצוג, בשנת תשי"ט, 1959, ועד שנת תשכ"ד, 1964, שבה נבחר מחליפו, הרב איסר יהודה אונטרמן, עמד הרב ניסים לבדו בראש הרבנות הראשית), הוא הוכיח כושר מיוחד של ניהול משא ומתן, פיקחות רבה, עצמאות, ותקיפות ללא חת, ללא חנופה וללא משוא פנים. תמיד היה זה שמצא פתרון ריאלי כאשר הדיונים הגיעו למבוי סתום. נציין בקצרה את החשובים שבדיונים.

א. בשור חזיר וחלב תנובה – מאבק קשה ועיקש התנהל כנגד גידול חזירים, שהפך להיות ענף מכניס בחלק מהקיבוצים בארץ. רוב מפעלי המזון בארץ, לרבות המפעלים בקיבוצים, עמדו תחת השגחת הרבנות הראשית. הרב ניסים איים שכל מפעל הקשור לגידול החזירים – תוסר ממנו כשרותו. הרב גם פנה ליו"ר הקרן הקיימת לישראל בבקשה שיוורה לקיבוצים היושבים על אדמת הלאום, שנקנו גם מתרומות של יהודים שומרי מצוות, להפסיק מיד לגדל חזירים. משפניות הנהלת הקק"ל והסוכנות היהודית אל הקיבוצים לא הועילו, הודיע הרב לנציגי 'תנובה' על החלטתו להסיר את השגחת הרבנות הראשית מהחלב של אותם קיבוצים שגידלו חזירים. החלטה זו עוררה סערה בציבור הרחב, ועיתוני השמאל מיהרו להאשים את הרבנות הראשית בסחיטה. הרב ניסים לא נכנע, והקיבוצים התקפלו.

ב. פולמוס 'מיהו יהודי' – בד' בתמוז תשי"ח (1958) אישרה הממשלה את ההנחיות החדשות שקבעו שר הפנים, ישראל ברייהודה, על אופן רישומם של תושבי הארץ במרשם התושבים, ולפיהן גוי יוכר כיהודי על פי הצהרתו בלבד אף שלא התגייר כדין, והורים יכולים לרשום בתעודת זהות את ילדם כיהודי אף אם אמו אינה יהודייה. המפלגות הדתיות זעמו על כך ושרי המפד"ל פרשו מהממשלה.

הרב ניסים נזעק מיד. הוא ראה בהנחיות אלו התפתחות הרת אסון העלולה ליצור אנדרלמוסיה ולהביא להידרדרות ביחסי דתיים-חילוניים. הוא דרש מראש הממשלה, דוד בן גוריון, לבטלן, אך זה סירב לכך בתוקף בטענה שמדינת ישראל אינה מדינת הלכה.

המשבר הלך והעמיק. בןגוריון פנה במכתב אל חמישים מ'חכמי ישראל' המפורסמים בעולם היהודי, ביניהם גם לא דתיים, כדי שיחוו את דעתם בסוגיה זו, שהיא בעיקרה הלכתית. הוא פנה גם אל הרב הרצוג, כאחד מגדולי ישראל אך לא כרב ראשי. הרב ניסים, שלא במפתיע, לא זכה לקבל מכתב זה, וגם הרבנות הראשית לא קיבלה את פניית בן גוריון. היה בכך עלבון צורב למוסד ההלכתי העליון של המדינה ולעומדים בראשו. רק לאחר שהגיע אל לשכתו ואל מערכות העיתונים עשרות מכתבים נזעמים, שלח בןגוריון מכתב לרב ניסים, כשבתוכו קטעים פוגעים ומעליבים, וגם זאת רק על ידי מזכירו. הרב ניסים החליט שלא להשיב על המכתב. לבסוף, לאחר שרוב החכמים התנגדו להנחיות החדשות, נאלץ בןגוריון לבטלן.

עדה רחוקה

ג. עדת בני ישראל – 'בני ישראל' היא עדה שהתיישבה בהודו לפני דורות, ולטענת בניה מוצאם מעשרת השבטים. בראשית שנות המדינה עלו לארץ כ-1,200 מבני העדה. כמשך הדורות האחרונים התקיימו דיונים הלכתיים והיסטוריים בשאלה האם הם יהודים והאם מותר להתחתן עם בני הקהילה. היו שרשמו אותם לנישואין והיו שנמנעו מכך. באסרו חג סוכות תשכ"ב (1961) התכנסו בביתו של הרב עשרה רבנים מבית הדין הרבני הגדול וממועצת הרבנות הראשית כדי לדון בנושא (ביניהם היו הרב י"ש אלישיב, הרב שאול ישראלי והרב בצלאל ז'ולטי). המועצה קיבלה את ההחלטה שגיבש הרב ניסים, ולפיה בני העדה מותרים לבוא בקהל ישראל, בצירוף הנחיות הלכתיות לרישום לנישואים.

שמחה גדולה שררה אצל בני העדה, אך לא לזמן רב. 'מועצת גדולי התורה' של אגודת ישראל תבעה מהרבנות הראשית לבטל החלטה זו, ומהצד השני, חוגים חילוניים ממפ"ם וממפא"ץ, שלא הבינו את הרקע ההלכתי להנחיות, החלו להתסיס את בני העדה נגדן. ההסתה הפרועה עשתה את שלה. בני העדה הודיעו שלא ישיבו לשאלות רושמי הנישואין, והאשימו את הרבנות הראשית במדיניות של הפליה גזענית.

פרשה עגומה זו נמשכה זמן רב, כששיאה היה כאשר מאות מבני העדה המוסתים קיימו שביבת רעב והפגנה סוערת בירושלים. בצעדה לעבר הסוכנות היהודית הם נשאו בובה בדמות הרב ניסים ושרפו אותה, צעד שפל שלא נעשה מעולם. התדהמה והזעזוע בציבור הרחב היו רבים. פרשה כאובה זו השאירה טעם מר בפי הרב ניסים, שעשה מאמצים גדולים להשיב עדה זו, שמזה 200 שנה לא התחתנו בניה עם יהודים, לחיק עם ישראל.

גאוון יהודית

בי"ח בכסלו תשכ"ד (1963) חשמלה את העולם ידיעה מפתיעה ביותר. האפיפיור פאולוס ה-6 הודיע על החלטתו לבקר לראשונה במקומות הקדושים לנצרות בארץ הקודש. המילים 'מדינת ישראל' לא נזכרו בדבריו אלא 'פלשתינה', ולא במקרה.

הודעה זו התקבלה בהפתעה רבה בירושלים, ואף בעלבון, על שלא הגיעה לארץ ידיעה מקדימה לפני פרסומה ברבים. הוותיקן הזדרז להרגיע את העולם הערבי ומסר שבמסע זה אין כל כוונה להכיר, ולו ברמז, במדינת ישראל או לשפר את קשרי רומא וירושלים.

ממשלת ישראל החלה לדון ולטפל בביקור עוד לפני שנמסר לה על כך באופן רשמי. היא ראתה בו משמעות מדינית חשובה ביותר. ועדת שרים הכינה

את תוכנית הביקור וועדה מיוחדת שקדה על ביצועו. כסף רב הוקצה לכך מתוך מחשבה שיהיה ניתן לקצור הישג מדיני כלשהו. אך כגודל הציפיות כך גודל האכזבות.

מהרגע הראשון הפגין הוותיקן זלזול במדינת ישראל ובמנהיגיה. הוא קבע את תאריך הביקור ואת מסלולו ללא כל תיאום עם הגורמים המתאימים בארץ. הפגיעה הקשה ביותר הייתה בקביעת מקום כניסת האפיפיור מירדן לארץ, המקום שבו הייתה אמורה להתקיים פגישתו עם ראשי המדינה. מקום זה היה בסיום קטע נטוש והרוס של הכביש המנדטורי מג'נין למגידו, ליד שער גבול שייפרץ במיוחד עבורו, ולא במעבר הרשמי, שער מנדלברום שבירושלים החצויה, וזאת כדי לא להכיר בה כבירת מדינת ישראל. לנוצרים סימלה הקרבה למגידו את המלחמה בין הטוב הנוצרי לרע בעולם.

ועדת השרים החליטה שנושא המדינה, זלמן שזר, ראש הממשלה לוי אשכול והרב הראשי, הרב יצחק ניסים, ישתתפו בקבלת הפנים הממלכתית במגידו. רבים ראו בכך טעות ועלבון צורב. לאחר ששקל את הדבר, החליט הרב ניסים לא לצאת למגידו ולא להשתתף בקבלת הפנים, אלא אם כן האפיפיור ישיב לו ביקור גומלין כמקובל בעולם בעת ביקור של ראשי מדינות ודתות. הוא היה מוכן לוותר על פגישה בביתו או בלשכתו, ולהסתפק בפגישה במרתף השואה בהר ציון. הוא היה מוכן למחול על כבודו, אך לא על כבוד העם היהודי. הוותיקן התעלם מדרשותו זו.

מרגע זה, סירובו של הרב ניסים האפיל על כל פרטי הביקור האחרים. פולמוס עז פרץ בארץ ובעולם. היו שחזיקו את ידיהם והיו שהתנגדו לצעד זה. החל מסע לחצים אדיר, שלא היה כמותו, כדי שישנה את דעתו. מבין כל שרי הממשלה, התקיפה ביותר הייתה שרת החוץ גולדה מאיר, שכעסה על ש"הרב ניסים מנהל מדיניות חוץ ממרומי היכל שלמה". בישיבת הממשלה היא רתחה מזעם, והודיעה שעליו להישמע להחלטות הממשלה, ולא – עליו להתפטר. שר הדתות זרח ורפהטיג ושר הפנים משה חיים שפירא הבהירו לה שהרב הראשי אינו פקיד ודחו את דרישתה. גם בכנסת, ובעיקר בעיתונות, נשמעו דברים חריפים ביותר נגד הרב ניסים.

"האיום לא עושה עליי רושם", אמר למקורביו. הלחץ נמשך כל העת. ללשכתו הגיעו שליחי אישי של נשיא המדינה, ראש הממשלה בכבודו ובעצמו, שרים וחברי כנסת. אחד השרים איים עליו שהוא נושא על שכמו אחריות היסטורית הרת גורל לעם היהודי: סירובו יעורר שנאה ליהודים בעולם, ועלול להביא לידי פוגרום. הלחצים, האיומים וההפחדות לא הועילו במאומה. הרב לא זז מדעתו כמלוא הנימה.

הרב צדק

למרות ההתעלמות המוחלטת של הוותיקן מהמדינה, פרסם הרב ניסים בט"ז בטבת הודעה לרגל ביקור האפיפיור, ובה הוא בירך אותו: "ישא ברכה מציון ומירושלים בירת ישראל". הפולמוס נמשך כל העת, אך הרב ניסים הפגין עמידה גאה ושקטה.

בכ' בטבת הגיע האפיפיור לביקור הבוק שנמשך 11 שעות ו10 דקות בלבד. קבלת הפנים הממלכתית התקיימה בתל מגידו. האפיפיור סקר משמר של צה"ל, ולאחר מכן התקבל בטקס רשמי קצר על ידי נשיא המדינה, יו"ר הכנסת, ראש הממשלה, מספר שרי ממשלה ומכובדים נוספים. רק אחד נעדר מהטקס – הרב הראשי, הרב יצחק ניסים (שמעתי מבנו של הרב, פרופ' מאיר בניהו ז"ל, שהרב אמר לשרת החוץ גולדה מאיר: "גם את לא תהיי שם!", ואכן היא נקעה את רגלה יום קודם). בנאומו לא הזכיר האפיפיור את המילה

'ישראל' אלא רק 'עם בני הברית'. בהגיע האפיפיור לירושלים קיבלו את פניו ראש העיר, מרדכי איש שלום, ורבה הראשי הספרדי של העיר, הרב אליהו פרדס, שהגיש לו לחם ומלח, בניגוד לעמדת הרב ניסים. האפיפיור הגיע לכניסית דורמציון שעל הר ציון בכביש שנשלל במיוחד עבורו. בטקס שהתקיים שם לא נכח אף נציג ישראלי. לפני חזרתו לירדן, ליד מעבר מנדלברום, הודה האפיפיור ל"שלטונות" ולכל הנוכחים במקום. בדבריו הוא הביך את הישראליים, בהגינו על האפיפיור פיוס ה-12 (הוא היה עוזרו בזמן השואה), ובדחיית דברי המקטרגים עליו על ששתק בזמן השואה ולא פעל להצלת יהודים. במשך כל הביקור נזהר האפיפיור מלהוציא מפיו את המילים 'מדינת ישראל', ונמנע מכל מחווה כלפי המדינה והעם היהודי או מדבר פיוס כלשהו.

ממטוסו שלח האפיפיור מברק תודה "אל הוד מלכותו המלך חוסיין של ירדן, רבת עמון". לעומת זאת, בארץ התקבל מברק שהפתיע ואכזב רבים: "הוד מעלתו הנשיא שזר, תל-אביב". לא נשיא מדינת ישראל ולא ירושלים. באחת הבינו כולם, גם המתנגדים הגדולים ביותר, עד כמה צדק הרב הראשי, וכיצד צפה מראש את מה שיתרחש. הכול הודו שלפחות הרב ניסים נמנע את ביזויה של דת ישראל. הגדיל לעשות עיתון 'הארץ', שהשמיצו כל העת. במאמר מערכת למחרת הביקור נכתב: "...העדרותו של הרב ניסים, בכך שסימלה הסתייגות, ייתכן שמילאה גם היא תפקיד היסטורי". בנו, מר משה ניסים (שר המשפטים והאוצר לשעבר), סיפר לי שבטקס של קריאת שם לרחוב בשכונתנו, הר-נוף, על שם הרב ניסים, הודה ראש העיר, טדי קולק, שעמד אז בראש הוועדה שהכינה את הביקור: "הרב ניסים צדק – ואנו טעינו!".

שחרור ירושלים

לפני כל תשעה באב נהג הרב ניסים לפרסם מנשר, ובו הוא מנה את השנים שחלפו מאז נותק עם ישראל מהכותל המערבי במלחמת השחרור, והביע תפילה לשוב אליו ואל כל המקומות הקדושים במהרה. הוא ניסה לעורר את דעת הקהל בעולם כולו לעולל הגדול שנעשה לעם ישראל המנוע מלהגיע לשריד בית מקדשו, ומחה נמרצות על חילול בית הקברות היהודי על הר הזיתים בידי הירדנים. כאשר גודע לו על כוונתם לתלות על הכותל המערבי כרוזת תעמולה אנטי יהודית, הוא פרסם מיד מחאה נמרצת.

כעבור שנים, בכ"ח באייר תשכ"ז (1967), בעיצומה של מלחמת ששת הימים, זכה הרב ניסים להיות בין מנהיגי האומה הראשונים שהגיעו לכותל המערבי ששחרר על ידי הצנחנים. הוא בירך יחד עם החיילים ברכת 'שהחיינו' בשם ומלכות בהתרגשות רבה. לשאלת חיילים פסק שיש לומר למחרת הלל בברכה. ביוזמה שלו ושל עמיתו, הרב אונטרמן, קבעה הרבנות הראשית את יום כ"ח באייר כ'יום ירושלים', להודיה ולאמירת הלל בברכה לדורות על הניסים שהיו במלחמה זו ועל איחודה של ירושלים. החלטה זו התקבלה בשמחה בציבור, כשם שרבים שמחו בפסק הייחודי של הרב ניסים, שהתיר כבר בשנת תשי"ח (1958) גילוח ונישואין ביום העצמאות.

בבחירות לרבנות הראשית שהתקיימו בו' בחשון תשל"ג (1972) נבחרו לתפקיד הרב שלמה גורן והרב עובדיה יוסף. בכך הסתיימו 18 שנים של עשייה גדולה ומאבקים ללא פשרות על כבוד התורה, על שמירת אופייה היהודי של המדינה ועל מעמדה של הרבנות. הרב ניסים הטביע חותם בליימחה על הרבנות הראשית. בתשעה באב תשמ"א (1981), בצהרי היום, השיב את נשמתו לבורא. ■